

لباس روحانیت شیعه در عصر قاجار؛ سیر تاریخی و خویشکاری تمثیلی

دکتر هادی یعقوب‌زاده
عضو هیأت علمی دانشگاه هنر ایران

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست نویسی
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
رده‌بندی کنگره
رده‌بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی
اطلاعات رکورد کتابشناسی

یعقوب‌زاده، هادی، ۱۳۵۹ -
لباس روحانیت شیعه در عصر قاجار: سیر تاریخی و خویشکاری
تمثیلی/هادی یعقوب‌زاده.
تهران، دانشگاه هنر ایران، ۱۴۰۴
۱۴۵ص: مصور
۹۷۸-۶۲۲-۱۴۲۷-۱۳-۰-۰
فیپا
روحانیت -- پوشاک -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
Clergy -- Clothing -- Iran -- History -- 19th century
روحانیت -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
Clergy -- Iran -- History -- 19th century
ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ق.
Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925
دانشگاه هنر ایران
DSR ۱۵۶۳/۹
۹۵۵/۰۸۳۰۸۳۸
۱۰۴۷۹۲۳۶
فیپا

نام کتاب
تألیف
طراح یونیفرم جلد و صفحات
صفحه‌آرا
چاپ اول
شمارگان
قطع
شابک

لباس روحانیت شیعه در عصر قاجار
هادی یعقوب‌زاده
فاطمه ده نمکی
عباس ده نمکی
۱۴۰۴
۵۰۰ نسخه
وزیری
ISBN: 978-622-1427-13-0 ۹۷۸-۶۲۲-۱۴۲۷-۱۳-۰-۰

تهران، خیابان حافظ، خیابان شهید سرهنگ سخایی، بعد از تقاطع
۳۰ تیر، شماره ۵۶

تلفن: ۵۶۸۲ ۶۶۷۲ (۰۲۱)

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است. ***

مسئولیت مطالب به عهده نویسنده است و لزوماً دیدگاه‌های دانشگاه
هنر را منعکس نمی‌کند. ***

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى
ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ
قرآن کریم. سورہ اعراف. آیہ ۲۶

فهرست

۹مقدمه
۱۳فصل اول: جایگاه نهاد روحانیت شیعه در عصر قاجار
۱۵مقدمه
۱۵نهاد روحانیت شیعه در ایران
۱۵تعریف نهاد روحانیت شیعه
۱۸تعریف نهاد دین
۱۸پیدایش روحانیت شیعه در ایران
۲۱تاریخ مذهبی حکومت قاجار
۲۷خویشکاری نهاد روحانیت شیعه در عصر قاجار
۲۷در سطح سیاسی
۳۴در سطح اجتماعی
۳۷جمع‌بندی
۳۹فصل دوم: تاریخ پیدایش پوشش روحانیت شیعه
۴۱مقدمه
۴۱اهمیت فرهنگی مسئله لباس
۴۵اهمیت لباس روحانیت شیعه در ایران
۴۵اجزای لباس روحانیت شیعه
۴۵اجزای اصلی
۴۶عمامه
۴۶واژه‌شناسی و اهمیت پوشش عمامه
۴۸صورت‌شناسی
۴۹سابقه در پوشش پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع)
۵۱سابقه تاریخی در حکومت‌های اسلامی
۵۴عبا
۵۴واژه‌شناسی

۵۴ صورت شکلی
۵۷ سابقه در پوشش پیامبر اکرم (ص) و امیرالمؤمنین علی (ع)
۵۸ سابقه تاریخی در حکومت‌های اسلامی
۶۰ قبا/ لباده
۶۰ واژه‌شناسی
۶۱ صورت شکلی
۶۲ سابقه در پوشش پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع)
۶۲ سابقه تاریخی در حکومت‌های اسلامی
۶۵ اجزای فرعی لباس روحانیت شیعه
۶۶ عرقچین/ عرقیه
۶۶ پیراهن
۶۷ دُشداشه
۶۷ شلوار
۶۸ نعلین
۶۹ و. شال کمر
۶۹ جلیقه
۶۹ جمع‌بندی
۷۱ فصل سوم: پوشش روحانیت شیعه در عصر قاجار
۷۳ مقدمه
۷۵ اجزای پوشش روحانیت شیعه در عصر قاجار
۷۶ اجزای اصلی
۷۶ عمامه
۸۳ صورت شکلی عمامه روحانیت شیعه در عصر قاجار
۹۰ طلیعه نمادینگی عمامه به مثابه پوشش روحانیت شیعه در ایران
۱۰۰ عبا
۱۰۰ صورت شکلی عبا روحانیت شیعه در عصر قاجار
۱۰۲ طلیعه نمادینگی عبا به مثابه پوشش روحانیت شیعه در ایران

۱۰۷	قبا
۱۰۷	صورت شکلی قبای روحانیت دینی شیعه در عصر قاجار
۱۰۹	طلیعه نمادینگی قبا به مثابه‌ی پوشش روحانیت شیعه در ایران
۱۱۶	اجزای فرعی
۱۱۶	پیراهن
۱۱۷	شلوار
۱۱۸	نعلین
۱۲۰	جمع‌بندی و تحلیل
۱۲۵	جدول تغییرات لباس روحانیت در عصر قاجار
۱۲۶	نتیجه‌گیری
۱۲۸	منابع

مقدمه

در گذر تاریخ، ارتباط محکمی میان پوشش و هویت فرهنگی و اجتماعی ایرانیان وجود داشته و همین امر به ایجاد هویتی مستقل برای پوشاک ایرانی منجر شده است. پوشاک ایرانی را از جهت پوشش اندام‌های بدن به «سرپوش‌ها»، «تن‌پوش‌ها»، «روبندها»، «کمربچ‌ها»، «دست‌پوش‌ها» و «پاپوش‌ها» تقسیم کرده‌اند (باصری و کریمی، ۱۳۹۸: ۲۶۲). کاربرد این قطعات به تناسب جنسیت، موقعیت اجتماعی، منطقه جغرافیایی و شرایط آب و هوایی متفاوت بوده است. در میان تن‌پوش‌های سنتی در میان ایرانی‌ها «قبا» و «عبا» و از بین سرپوش‌ها «عمامه» از تاریخی طولانی برخوردار هستند. این دو پوشش‌ها، به رغم فراز و نشیب‌هایی که داشته‌اند، در طول تاریخ بعد از اسلام در میان اقشار مختلف در جامعه ایران رواج داشته‌اند. از جمله این اقشار، روحانیون شیعه بوده‌اند که از تن‌پوش عبا و قبا و سرپوش عمامه برای پوشش رسمی خود استفاده می‌کرده‌اند. این پوشش برای روحانیت شیعه که علاوه بر مرجعیت امور دینی - مذهبی و تأثیرگذاری در مسائل فرهنگی؛ در امور اجتماعی و سیاسی ادوار مختلف نیز، نقش فعال داشته‌اند، بار معنایی خاصی به دنبال داشته است. از این رو، نقش و جایگاه روحانیت شیعه در تحولات فرهنگی ایران علاوه بر آنکه متوجه به عملکرد ایشان است، در شکل و شیوه پوشش‌شان نیز قابل بازیابی است، چرا که بی‌تردید وحدت رویه ایشان در پوشش لباس واحد در دوره‌های مختلف تاریخی، در وحدت‌بخشی، انسجام و هم‌افزایی نیروها موثر بوده است، چنانچه به رغم تفاوت‌ها در مناطق و بوم‌ها، این همبستگی و اتحاد در جوامع مختلف شیعی حفظ شده است. این جامه در ایران به مراسم خاص و مقطعی تعلق نداشته است؛ یعنی روحانی‌ای که به مرتبهٔ تلبس دست می‌یازید، لباس خود را همواره به نماد خدمت به دین و مردم بر تن می‌کرد. وی بدین شکل به صورت فعالانه در جامعه ظاهر می‌شد و آمادگی مستمر خویش را در انجام امور دین و اجتماع مورد تذکر قرار می‌داد. این شکل از پوشش روحانیت شیعه در ایران، به صورت تمثیلی یادآور پیامبر اکرم (ص)، اهل بیت ایشان (ع)، مبلغین و مروجین مذهبی در تمام اعصار است، اما تاکنون از منظر تاریخ پوشاک و در چهارچوب علمی مشخص به تدقیق درنیامده است. این شکل

خاص از پوشش، در گذر ادوار مطابق با نیاز علمای اسلام در ایران به صورت پویا و براساس شرایط خاص فرهنگی و اقلیمی تحولاتی را از سر گذرانده و دربرابر ناسازگاری‌ها و شرایط نامطلوب سیاسی دوام آورده و درنهایت به شکل امروزی ارائه شده است. از سویی این نوع از پوشش، به لحاظ کیفی، تنها جلوه جامگان سنتی ایران اسلامی است که این امکان را یافته تا خود را با نیازهای زندگی در جوامع صنعتی همسو نموده و حیات را تاب بیاورد. این مطالعه بر آن است که روند تمایزپذیری این کسوت از عامه مردم را خاصه در عصر قاجار (۱۲۱۰ تا ۱۳۴۴ق/۱۱۷۵-۱۳۰۴ش)، دنبال کند، چه اینکه از اواسط دوره قاجار تحولاتی در حوزه پوشاک پدید آمد که برآیند نهایی آن از رونق افتادن تدریجی کاربرد قبا، عبا و عمامه در میان عموم مردم و محدود شدن آن به علمای دین بود. در ضرورت انجام این مطالعه آنکه در بسیاری از پژوهش‌های تاریخی حوزه پارچه و لباس، تحولات برجسته این عرصه را به عصر پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷ش) نسبت می‌دهند، در صورتی که بارقه‌های آن در دوره پیش‌تر؛ یعنی قاجار، قابل بازیابی است.

درباره قاجاریان آنکه در بقای طولانی مدت ایشان در سده سیزدهم هجری/ نوزدهم میلادی، تحولات مختلف اجتماعی و سیاسی، سبب‌ساز بستر جدیدی در عرصه فرهنگ ایران شد. به‌واقع این سلسله در عصری ظهور کرد که نه تنها ایران؛ بلکه عمده کشورهای جهان، دست‌خوش موجی از دگرگونی‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی شدند. تغییراتی که سنت‌های فرهنگی بخش عظیمی از ملل جهان را به چالش کشید و واکنش‌های متفاوت در حوزه‌های فرهنگی را سبب شد. چنانچه «در این دوره در ابتدای امر، هیچ تفکر خاصی در برابر اشاعه تمدن غرب وجود نداشت؛ چراکه زمانی دراز، ملل شرق از جمله ایرانیان در حالت خودبسندگی مادی و معنوی می‌زیستند و گمانشان بر این بود که از لحاظ برتری تمدن از زمره مهم‌ترین قدرت‌های جهان هستند. اما اندک اندک وضع زمانه دگرگون شد و آنها به اجبار نخست غرب را به‌صورت یک قدرت هم‌تراز پذیرفتند و سپس غرب به صورت یک قدرت مسلط درآمد.» (بهنام، ۱۳۷۵: ۶۷). این امر باعث شد که در میانه حکومت قاجار، تحولات عظیمی در عرصه اجتماع به ویژه پوشاک رخ بنماید که به دیگرگونی در تولید، شکل

و جنس آن بیانجامد و شاید به نوعی از خود بیگانگی و اضمحلال فرهنگی را رقم بزند. با این وجود، حتی در نقطهٔ اوج این دو پارگی‌ها، شکلی از پوشاک سنتی ایرانیان یعنی پوشش علمای دینی شیعه به صورت خاص خود دوام آورد و تا به امروز ماندگار شد. به طوری که می‌توان مدعی بود اگر این پایایی و پویایی در پوشش علمای شیعه در ایران عصر قاجار به وقوع نمی‌پیوست، مسیر حیات آن همچون سایر انواع پوشش سنتی رو به افول گذاشته و شاید تا به امروز رنگ باخته بود. به عکس؛ دوام این شیوه پوششی در مقابل زوال انواع دیگر باعث شد تا هم‌گام با ارزشمندی معنوی و تاریخی این شکل از پوشاک، وجه نمادین آن تقویت گردد. به واقع در طی روند مدرنیزاسیون که از دورهٔ قاجار آغاز گشت و سبب هم شکلی پوشاک عامه مردم گردید؛ پوشش علمای دینی شیعه، در صورتی کاملاً مبرا از تغییر بنیادی، استمرار یافت، مانا شد و بیش از پیش باردار معنای مثالینی گشت که با تکیه بر ساختار صوری برآمده از تاریخ فرهنگی اسلامی ایرانی از طوفان حوادث نجات یافته بود. مختصر آنکه بازهٔ زمانی مذکور، نقطه عطفی است که پوشش علمای شیعه به‌رغم تمام دشواری‌ها، با حفظ سبقه در مسیر تطوّر لباس‌های سنتی ایران زنده ماند و ضمن حفظ ارزشمندی‌های خاص خود، با تأکید بیشتر بر وجه کارکردی که بدان منتسب است، به اصلی‌ترین وجه شناسایی ایشان تبدیل شد. بنابراین پرسش اصلی‌ای که در این کتاب به آن پرداخته شده، این است: «در مطالعهٔ روند تاریخی پوشش مردانه در عصر قاجار، چگونه، عمامه، قبا و عبا به عنوان کسوت روحانیت شیعه در ایران شناخته شد و وجه نمادین و خویشکاری تمثیلی متناسب با آن را پیدا کرد؟». پرسشی که با تکیه بر منابع تاریخی و سفرنامه‌ای و بهره‌گیری از روش تحلیلی - تاریخی به پاسخ دست یافته است. این پاسخ با لحاظ مقدمات بحث و تبیین وجوه مختلف آن، در قالب فصول ذیل سامان یافته است: در فصل نخست پس از بحثی کوتاه درباره نهاد روحانیت شیعه، تعریف، تاریخچه، و تبیین نقش و جایگاه تاریخی آن، نظری کوتاه بر تاریخ مذهبی شیعه در عصر قاجار و کارکرد سیاسی و اجتماعی روحانیت شیعه در این عصر انداخته شده است. در فصل دوم نیز تاریخچه‌ای از اجزای پوشش روحانیون شیعه در گذر زمان ارائه شده است. همچنانکه صورت شکلی هر یک از اجزای

این پوشاک نیز تبیین شده است. در فصل سوم نیز به بررسی پوشش روحانیت شیعه در عصر قاجار و تحولاتی که پشت سر گذرانده پرداخته شده است.

در پایان ضروری است از کسانی که در به سرانجام رساندن این پژوهش کمک رسانده‌اند، مراتب قدردانی خود را اعلام داریم. در ابتدا لازم است از جناب حجت الاسلام و المسلمین محمد دوست پرور؛ مسئول سابق دفتر نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه هنر ایران قدردان باشم، چه اینکه ایده اولیه این پژوهش از جانب ایشان پیشنهاد شد. همچنین، از سرکارخانم دکتر آمنه مافی تبار عضو محترم هیات علمی گروه طراحی پارچه و لباس که پیشتر در انجام طرح پژوهشی مرتبط با موضوع کتاب همکار اینجانب بوده، تشکر می‌کنم. همچنین قدردان معاونین پیشین معاونت پژوهش دانشگاه جناب دکتر محمدرضا آزاده فر و حجت الاسلام و المسلمین دکتر داود رنجبران که به تسهیل فرآیندهای اداری در جهت به سامان رسیدن این اثر کمک کردند، هستم. همچنانکه، ضروری است از تلاش معاونت پژوهش سرکار خانم دکتر مونس بسکابادی و مدیر پیشین انتشارات دانشگاه جناب دکتر محمدرضا مریدی و مدیر فعلی سرکارخانم دکتر آمنه مافی تبار، ارزیابان محترم و کارشناس محترم اداره انتشارات سرکار خانم فریبا حیدری که در نشر این اثر در قالب کتاب یاری رساندند، تشکر کنم. بی‌تردید کارشناسان محترم گروه معارف اسلامی دانشگاه هنر ایران جناب آقای حمیدرضا علی غنی و سرکار خانم سعیده تاج در تسهیل فرآیندهای اداری کار موثر بوده‌اند که از همه ایشان تشکر می‌کنیم. همچنین، از خانواده خویش که زمینه مناسبی را برای به سامان رساندن این اثر فراهم کردند، سپاسگزار خواهم بود.